

Az irodalomtudomány változásai

A hisztorizmus fölfogásában a történelem mestere életnek, tudománynak. De megfordítva is igaz a tétel: az élet maga is mestere lehet a históriának.

Ezzel fejeztem be egy régebbi tanulmányomat,¹ amelyben azt igyekeztem bizonyítani, hogy a történetszemlélet mennyire függvénye a jelenkor szellemi strukturájának és hogy a modern irodalom világánál mint alakul át a régebbi írótól való fölfogásunk. A múlt képe a jelen változásaival együtt fejlődik. . .

Azóta mindjobban meggyőződésemmé vált, hogy az irodalomtudomány állása épúgy történelmi mozzanat, mint egy-egy korszak irodalmi arculata. Az irodalomtörténetírás története nem adatok egymásutánja, hanem belső fejlődés, amelynek tükrében a múlt is folyton variál.

Egyik legfrappánsabb bizonyítéka ennek az a nagy irodalmi harc, amely Franciaországban még mindig dúl² pro és contra a romantika körül: elég ha Lasserre, Seillière, Ernest Daudet és Brémond abbé neveit említtem. A harc stílusára és a francia műtszemlélet kettészakadtságára jellemző, hogy nemrég Pierre Benoît azt írta Victor Hugóról: *le plus grand imbécile du XIXe siècle*. Ez sokkal több, mint az volna, ha például valakit Tompát korlátoznak nevezné.³ Pierre Benoît-t, Hugo-kritikája után pár hónapra beválasztották az Akadémiába. . .

*

Előttem fekszik egy 1837-ből való francia irodalomtörténet;⁴

¹ Modern irodalmunk és az irodalomtudomány, Széphalom, 1927.

² V. ö. Fritz Neubert, Der Kampf um die Romantik in Frankreich—Deutsche Vierteljahresschrift 1935:583.

³ Szerb Antal írja, nem a maga, hanem Arany nevében: „Intellektuális hajlamai arra unszolták, hogy barátokat keresen és tanítványokat neveljen, akikkel gondolatait kicserélheti. Ezt jelentette a számára Petőfi és ezzé akarta később Tompát kiképezni, de terve megdőlt Tompa korlátoltságán. Ezért állandó panasza, hogy unatkozik, nincs társasága, nincs szórakozása“. (Magyar Irodalomtörténet II, 1934:88.)

⁴ Hist. de la lit. fr., depuis son origine jusqu'à nos jours, Paris, 1837.

szerzője: Auguste Desprez, nem szerepel a francia irodalomtudomány történetében. De annál érdekesebb, mert jellemző tünete a kornak és mert egyik őse a romantika körüli vitának. Desprez ideálja természetesen a klasszicizmus és az egész francia irodalmat ebből a szemszögből nézi. Boileau költeményei, szerinte, a művészi perfectio-t valósítják meg... A század nagy emberei barátjukként tisztelték őt... Hiszen XIV. Lajos százada neki köszönheti Racine tökéletességét, Molière legjobb darabjait... Így lelkesedik Auguste Desprez, az egyébként méltán elfeledett irodalomtörténész, aki viszont a XIX. századi romantikáról olyan nézetet vall, amelyet örömmel üdvözölhet a *maladie romantique* minden mai ellensége.

Desprez szerint — mintha a modern magyar irodalom „konzervatív” ellenzőit hallanók — a XIX. század írói siralmas útra vitték a Muzsákat. Az igazi tehetségek visszavonultak a fórumról és az irodalom berkeiben ismét 1789 forradalmi szelleme lett úrrá. Az új, 1830 körül előtérbe-nyomult írók megbotránkoztatják a katolikus Európát (*le scandale de toute l'Europe catholique*). A családiaság szellemét (*esprit de famille*) sérti ez az irodalom, amely örök szégyene lesz a kornak...

Auguste Desprez katolikus világnézete tehát Boileau-t választja eszményképéül és elhárítja magától a romantikus mozgalmat. A modern francia katolicizmus, amelyet Brémond abbé képvisel a royalista-katolikus Action Française-ligával szemben, épen az ellenkező véleményen van: Boileau értékét erősen leszállítja és a bűnös romantika mellett bátran síkra száll... Brémond abbé egyenesen iskolás előítéletnek nevezi a Boileau-kultuszt,⁵ ironikus mosollyal adózva Nisard emlékének.⁶ Brunetiére-ről sem feledkezik meg, aki a klasszikus ideál megalkotójának nevezte Boileau-t. Brémond abbé ellenpropozíciói: Boileau-ban semmi eredeti gondolat nincs; nem egyedüli törvényhozója, hanem csupán egyik tollnoka a Parnasszusnak; Lafontaine-t, Molière-t nem értette meg; a közepszerűség dicséretében otthonos; az igazi, független zseni iránt nem volt érzéke; maga is a közepszerű költészet képviselője...

Ami pedig a romantikát illeti, elég Brémond abbénak három könyvére hivatkozni, amiknek címei: *Pour le romantisme*, *Poésie et prière*, *La poésie pure*.

*

Mutatis mutandis, a magyar irodalomtudomány történetében is vannak pálfordulások, gyökeres felfogásbeli átalakulások, múlt-szemléleti változások. Nálunk is időnként elkeseredetten szembenáll egymással két tábor, ha a múlt megítéléséről van szó. Hóman Bálint mondotta egyik nyilatkozatában (Ujság, 1935 jún. 2.) szellemi életünk újtóiival kapcsolatban, hogy ha egy tudós a meggyökeresedett igazságokkal és elméletekkel szembehelyezkedik: a fél-

⁵ Pour le romantisme, Paris, 1924:10. stb.

⁶ Nisard racionalista-józan irodalomfölfogásáról v. ö. Vigilia, 1935, IV:47.

műveltek vagy világdöntő szellemi óriást, vagy pedig a nyilvánvaló igazságot megtagadó gonosztevőt látnak benne. . . Ez az utóbbi eset következett be egy újabban megjelent *Magyar irodalomtörténet* szerzőjével szemben,⁷ az irodalomszemléletében új fölfogást akar érvényesíteni, a szellemtörténeti iskola eredményeit, spirituális szempontjait alkalmazta és szakítani merészelt a népies-realista kritika igazságaival.

A magyar irodalomtudományban úgy látszik olyan fordulóhoz érkezünk el, amint amilyen volt a Toldy után következő Gyulai-korszak nemzedékváltása. Toldy számára a magyar irodalom fénykora lezárult 1830-ban, amikor már csak epigonok következtek.⁸ Toldyval szemben Gyulai nemcsak a kritikában, hanem a katedrán is érvényesítette a maga igazságait. Gyulairól el lehet mondani, hogy „lenézte” egyetemi elődjének véleményét. Hogy milyen lehetett a Gyulai-iskola véleménye Toldyról, a tudósról s irodalomszakértőről, abból izelítőt kapunk Császár Elemér kitűnő monográfiájában.⁹

Császár Elemér mindenekelőtt megállapítja, hogy 1872-ben Toldy már egy régen túlhaladott irodalomfölfogást képviselt: arról a káprázatos magasságról, amelyre költészetünk százasztendő alatt emelkedett, Toldy nem vesz tudomást; ő még mindig Daykáról és Kis Jánosról regél s irodalmunk legfényesebb három neve szerinte: Révai Miklós, Kazinczy és Vörösmarty! „A magyar költészet tetőpontját az ő szemében Kazinczy lírája, Vörösmarty epikája, Kisfaludy drámai költészete jelzi, velük lezárult irodalmunk aranykora: ami utánuk következett, Petőfi, Arany, Madách, az hanyatlás, nem méltó hogy amazokkal együtt említettessék.”

Ime irodalomtudományunk történetében az első színváltás! A Gyulai iskola élesen szembenáll a Toldy irodalomfölfogásával. „Toldy tudósabb elme volt, mint Kazinczy — írja Császár Elemér — de könnyed ítélkezése szinte a könnyelműség határán áll s nem messze a fölületességtől.” Soha még irodalomtudományunkban ilyen szakadás nem állott be, mint Toldy és Gyulai között! Gyulai tudós nemzedéke Toldy egyetemi tanársága fölött is kimondja a végítéletet: „Nem sok dicsőséget arat Toldy akkor sem, mikor a tudósból átalakul tanárrá s katedrára lép. Hivatását eltévesztve, a természettudós mikroszkópjával vizsgálja s az ő aprólékosságával magyarázza a költői műveket.” Ez más szóval azt jelenti, hogy a Vörösmartyt Petőfi fölé helyező Toldy nem nagyon értett az irodalomhoz. Ezen lehet mosolyogni, de azért ne legyünk kíméletlenek az

⁷ Szerb Antal, akiről még azt is mondták, hogy lenézi az egyetemi tanárokat, talán azért, mert állandóan a Minerva tanulmányaira, Horváth Jánosra, Eckhardt Sándorra, Thienemann Tivadarra, Szekfű Gyulára hivatkozik és mert elfogadta Prohászka Lajos elméletét a magyar finitizmusról. (V. ö. Minerva, 1934 és Bisztray Gyula Magyar Szemle, 1934 aug.)

⁸ V. ö. Pukánszky Béla, Széphalom, 1928:83.

⁹ A m. irod. kritika tört. 1925:185—204.

érdemes Toldy iránt, — teszi hozzá Császár Elemér, aki helyütt nyilván nemcsak a maga nevében, hanem az egész Gyulai-iskola szempontjából is nyilatkozik. Akkor is, mikor Toldy kicsinyességét, sőt vétkes könnyelműségét emlegeti, vagy Toldy egyik „mérés” irodalomtörténeti megállapításáról úgy ítélkezik, hogy nincs benne egy szemernyi igazság sem...

Beöthy Zsolt más oldalról fordul szembe Toldyval. Szeméreveti a túlzott és helytelenül értelmezett nemzetieskedést. „Könnyen hevülő nemzeti érzése nem egyszer vezette tódzásra, míg kegyeleto mesterei és kortársai iránt sokáig elfogulttá tették költészetünk újabb, nemzeti iránya ellen.”¹⁰ Az a tragikus ebben az idézetben, hogy a legnemzetibb irodalomtörténész (Beöthy) ultranacionalizmussal vádolja irodalomtörténetírásunk atyját, Toldy Ferencet, aki — Beöthy szerint — ultranacionalizmusa ellenére sem érti meg irodalmunk nemzeti irányát.

*

Beöthy maga is a Toldy sorsára jutott. Az utána következő nemzedék, amely már az egyetem padjain szkeptikusan hallgatta mesterét, szembefordult a milleniumi irodalomtörténetírás vezérével. Pukánszky Béla fejezte ki legtapintatosabban ennek az új iskolának véleményét: „Irodalomtudományunk hiányain még a Beöthy ékes retorikai ornátusban megszólaló gazdag szellemének sem volt módjában segíteni.”¹¹ Szerb Antal őszintébb fogalmazásban fejezte ki ugyanezt, *Magyar Irodalomtörténetében*.

Beöthy hívei ellentámadással feleltek és azt a tételt állították föl, hogy aki Beöthyt nem fogadja el a magyar irodalomtörténetírás végső szintézisének, az elveti mindazt, ami Beöthyben nemzeti érték: a nemzeti szellem megnyilvánulását... Ezek a magukat konzervativaknak nevező és valamikor forradalmár kulturpolitikuskok tehát egyfelől — a múlt felé — még a szakértelmet is megtagadják elődjüktől, Toldytól, másfelől — a jövő felé — azzal a váddal illetik a mai modernekeket, hogy nem jó magyarok, hogy könnyen le tudnak mondani minden magyar hagyományról, amelyhez úgysem sok szál fűzi őket...

Nyilvánvaló, hogy a konzervatív, Gyulai-epigon kritikát Szerb Antal egész Irodalomtörténetében az a pont érintette legfájóbban, ahol kiéreztek Szerb Antal szavaiból ugyanazt a vádat, amellyel Beöthy illette Toldyt. Ha igaz a vád, hogy Beöthy — ultranacionalizmusának színes illúziófelhőiben — sok olyan mélyebben rejlő magyar értéket nem látott meg, amit fölszínre hozni épen a szellemtörténeti irány földata lesz: akkor a modern kritikának új magyarsága fölébe kerekedik majd a Beöthy-féle magyarság-konceptciónak és az epigonok szerepe anakronizmusává válik. Quod Deus avertat! Inkább legyen az új irány „árulással határos”, a Beöthy-

¹⁰ A magy. nemz. ir. tört. ism. II., 1909:128.

¹¹ Széphalom, 1928:89.

vel szembehelyezkedő irodalomtörténész pedig nem-magyar anyától való, idegen kultúra gyermeke.

Tény, hogy Beöthy Zsolt — ez részemről nem akar vád lenni, csak konstatálása az irodalomtudomány változásainak — meleg érdeklődéssel kísérte a kozmopolita Molnár Ferenc pályáját, modern költőink között nagyra értékelte Szép Ernőt és ugyanakkor nem vett tudomást a legősibb magyar zseniről, Ady Endréről, bár anyyira ment, mint a Ferberből magyarrá lett Rákosi Jenő, aki fővezére lett az Ady-ellenes hadjáratnak.

Virág Benedekre kell gondolni, aki a két Kisfaludy láttára főkialtott: *Finis Hungariae!* A konzervativak szerint beköszöntött a nemzetietlen tudomány kora, amely csak azt vizsgálja, hogy mi az idegen a magyar irodalomban... Hogy ez mennyire nem igaz és hogy a mai kritika mennyire többet tud mondani irodalmunk magyarságáról, mint az előző Gyulai-, Beöthy-iskola, arra néhány sornyi idézet szolgáljon bizonyítékul Szerb Antal *Magyar Irodalomtörténetéből*.¹² Berzsenyiről olvassuk ebben a méltatlanul támadott könyvben: „Kifejezésének csodálatos, csak a legnagyobb antikokhoz mérhető hatalma, a magyar kar mennyiköve által áll Berzsenyi azok között, akikre ha gondolunk, magyar voltunk valami nagyszerű megdőbbentő értelmet kap. Akikre, ha gondolunk, valami clyasféle érzés tölti el a magyar irodalom hívét, mint a római költőt, mikor görögökkel mérte össze nemzetét: *excurrent alii spirantia mollius aera*... Mások mélyebb bölcsességeket mondanak és hajlékonyabb nüanszokkal fejezik ki lelkük ezerrétűségét, ami idegen a magyar földeken; — de Berzsenyi, ez a benszülött óriás, még szóhoz tudta juttatni azokat az ősi rétegeket, a heroszok és félistenek rététe az emberben, amit utóljára Shakespeare és Michelangelo szólahtattak meg az európai kultúrában.“ A *Nyugatról* azt állapítja meg Szerb Antal, hogy nem volt zsarnokian magyaros orientáció, nem volt teljesen a magyar multhoz hozzáláncolva, de európai szemléletével megoldotta a hagyományokat és levegőt, teret csinált, hogy egy újfajta magyarság, Ady és Móricz magyarsága mozogni tudjon. És itt jön aztán az új irodalomtudomány fölénye az előző iskola fölött: ott is meg tudja látni a magyar lelket, ahol a Beöthy-epigonok csak nemzetköziséget láttak. „Az eredmény — írja Szerb Antal — melyet a *Nyugat* szellemi szabadsága legnagyobb képviselőiben létrehozott, nem abból állt, hogy a magyar irodalom nyugatibb lett, hanem hogy mélyebben és szabadabban magyar lett.“ Erről a magyar lélekről — Madách kapcsán — ezeket a szép sorokat olvassuk Szerb Antalnál: „Legnagyobbjainknak életbölcsessége a magyar eidos legsajátabb filozófiai mondanivalója. Ez is összefügg a magyar finitizmussal: lelki alapja az az érzés, hogy bármi csapások érnek, kint a gyepűn, van valahol, bent a magyar lélek mélyén valami megközelíthetetlen, körülhatárolt, független terület,

¹² I. m. I:217, II:108 és 165.

ahol az úr a pokolban is úr és nem győzhetik le a szünet nélkül sujtó századok.“

Az a nemzedék, amelyet Szerb Antal és a Magyar Irodalomtudományi Társaság képvisel annak az új kornak neveltje és ma már mestere, amely kiharcolta a magyar irodalomtudomány mai megújódását; amely a szellemtörténeti módszert érvényesíti mindenütt és amely a huszadik század gazdag szempontjait és antinaturalisztikus irodalomfölfogását tudja belevinni a multnak megértésébe.

*

Irodalomtudományunk főntebb vázolt változásaiban van egy vigasztaló mozzanat: az, hogy a magyar hagyományok folytonosságának nem árthat semmiféle nemzedék-ellentét. A tézis és az anti-tézis mindig megtalálja a maga összefoglaló, továbbépítő szintézisét.

(Szeged.)

Zolnai Béla